

veških dneh, toda to je ob miselno tako pobudni knjigi čisto razumljivo: obnavljati njeno vsebino na tem mestu nima nobenega smisla, treba jo je brati in prebrati. Da se ve, kaj je sodobno zgodovinsko. Po zgodovini zunanjih dogajanj in dejstev je treba prodreti v duhovnost, v zavest ter podzavest človeka in družbe neke preteklosti, vendar tako, da ostane zgodovinska veda kar se da celostna interpretacija zgodovinskih virov z zaznavo celovitega življenja minulosti, ne pa; da se sprevrže v interpretacijo zgodovine, oziroma neke minulosti, kakršna se kaže takšnemu ali drugačnemu »zdravemu« razumu (ali morebiti celo potrebi) prihodnje rojenih. Zavest in podzavest sta tisti, ki sta delovali, ki sta ustvarjali dejstva ter njih na dejavnosti družbe vplivajoča razumevanja. Dejstva so nanju vplivala le skozi zaznavo, toda ta je mogoča le v okvirih zavesti in podzavesti samih.

Dubyjeva knjiga o vitezh, ženah in duhovnih v visokem (severno)francoskem srednjem veku premore redko vrlino med zgodovinskoizvedljivimi deli: mogoče jo je z zadovoljstvom in koristjo brati zelo različnim ljudem: strokovnjaku bo pomenila sproščujoč pohod iz sopare ozkosrečno pojmovane, razumljene ter omejene politične in gospodarske zgodovine, ki sta že od nekdaj v središču pozornosti zgodovinskega, laiku pa bo omogočila vpogled v nek mnogo manj omejen in mnogo bolj resničen srednji vek od onega, ki živi v vsakdanji primeri za najbolj mračno obdobje zgodovine človekove civilizacije. Res je, da je vsak vrč zadovoljen, če je poln, toda vrči so različnih mer, predvsem različnih globin. In to nikakor ni nepomembno, vsaj izven najbolj primitivnega zadovoljstva.

Igor Grdina

Dragoljub Dragojlović, **Krstjani i jeretička Crkva bosanska**. Beograd: SANU, 1987, 281 strani. Balkanološki institut, Posebna izdanja, Knjiga 30.

Stara vprašanja terjajo vedno novih odgovorov. To toliko bolj kot nasploh velja za probleme, kot je vedno znova izmikajoča se resnica o Cerkvi bosenski. Gregor Cremošnik, doslej brez dvoma največji slovenski poznavalec te skrivnostne organizacije, je pred več kot četrt stoletja (1952 za Zgodovinsko društvo, z Grafenauerjevo objavo 1963 v Zgodovinskem časopisu, pa tudi širše) precej čvrsto stal na temeljih teze Račkega, ki sta jih nekaj prej dodobra utrdila zlasti Aleksander Solovjev in Dragutin Kniewald, posredno pa tudi Jaroslav Šidak s svojim pristankom na njene okvire, potem ko se je odpovedal svoji rešitvi problema. Toda iz verjetnosti v gotovost misel Račkega in njegovih somišljenikov o dualističnem bistvu Cerkve bosenske iz duha bogomilstva, oziroma katarstva, nikoli ni mogla docela prodreti; v najnovejši študiji Dragoljuba Dragojlovića »Krstjani in krivoverska Cerkev bosenska« pa je celo sploh prečrtana — dasi se v naslovu zadevna organizacija še vedno označuje za heretično. Avtor na podlagi interpretacije praktično vseh znanih virov prihaja do sklepa, da nauki Cerkve bosenske nikakor niso niti dualistični, niti doketistični, niti kako drugače dogmatsko odločno krivoverski glede na temelje obeh velikih pravovernih krščanskih cerkv, katoliške in pravoslavne. Sama Cerkev da izhaja iz organizacije vzhodnega menišтва, zlasti reda sv. Vasilija, na kar je doslej zlasti tehtno opozarjala Maja Miletić (I krstjani di Bosnia alla luce dei loro monumento di pietra, Roma 1957). Vendar za potrditev te teze ni mogoče navesti nikakršnega docela nedvo(u)mnega dokaza; tu je samo tipološka podobnost med vzhodnim meništvom in organizacijo Cerkve bosenske, kolikor je to na podlagi dokaj skromnih virov pač moč rekonstruirati. Dragojlović zavrača obstoj neslučajnih vzporednic med organizacijo Cerkve bosenske in dualističnih cerkv, tako na evropskem Zahodu kot Vzhodu; spet seveda samo na podlagi tipologije hierarhij.

Najbolj prepričljivo to ni, zlasti ne spričo dejstva, da povezave med nedvomnimi dualisti in Cerkvijo bosensko izpričuje poleg primerno interpretirane organiziranosti Cerkve bosenske, ki je v očeh mnogokoga tako zelo sorodna katarski, še vztrajno tozadevno zatiranje latinskih virov. Ti so resda od Bosne včasih precej oddaljeni — in čimbolj so, tem natančneje in trdneje vedo, kako je tamkaj s krivo vero —, toda zavreči jih je moč le po vsaj tako temeljiti zavrnitvi kot je bil njih zagovor s strani Dragutina Kniewalda, predvsem pa od primera do primera. Vsekakor pri Dragojloviću tega v zadovoljujoči meri ne najdemo; čeprav pa, po mojem mnenju, označevanje bosenskih krstjanov v latinskih virih z enakim (patarskim) imenom kot zahodnih dualistov, kljub morebitnemu neobstajanju zveze in stikov med njimi, ni nekaj nemogočega: ker so si eni in drugi lastili prerogativ krščanskega imena (to pa je znano tudi v vzhodnem meništvu), ni čudno, da so jih pravoverni katoliki označevali z istim sinonimom, namreč kot patarene, čeprav bi šlo v primeru samopoiimenovanja enih in drugih zgolj za homonimijo brez kakršnihkoli genetskokavzalnih povezav.

Dragojlovićev scenarij dogajanja je, zgolj v najbistvenejšem, takle: po dovolj nejasnem času bosenske vernosti v stoletjih pred banom Kulinom, ki pa je moral

biti v znamenju Vzhoda (spričo vzporednic med organizacijo Cerkve bosenske ter vzhodnega bazilijanskega menišтва), pride v času cerkvene ofenzive rimske kurije v prvi polovici XIII. stoletja do velikega preobrata: za škofa bosenske škofije je imenovan tujec, Johannas Wildhausen. Bosenska škofija je namreč v teku let zaživela, zavoljo političnih in zemljepisnih dejavnikov bolj ali manj odrezana od svojih vzhodnih korenin, zelo samostojno in samosvoje življenje; sedaj pa so možje rimskega papeža (začeni s Ivanom de Casemaris 1203.) — po zatonu bizantinske prevlade na Balkanu, ki je nastopil s smrtjo Manuela I. Komnena 1180, so postajali tamkaj vse vplivnejši — ugotovili v nji strahoten nered. Z namenom ureditve razmer po meri in volji Rima je bil v Bosno poslan škof iz tujine, toda bosenski duhovni se mu niso podredili. Tedaj sta se, moremō reči, da v glavnem zavoljo shizme, ne pa zaradi kakšnih razhajanj dogmatične narave, ločili odtlej Rimu nadvse zvesta bosenska škofija in Cerkev bosenska, ki tako ni nič drugega kot nadaljevanje dotedanje bosenske škofije in njenega samosvojega verskega življenja ter njenih navad. Naprej so stvari znane: spor je šel na nož, padale so obtožbe najhujšega krivoverstva z ene in druge strani na nasprotno. Rimu vdana bosenska škofija se v deželi vse do zadnjih predturških časov ni mogla zares uveljaviti; še najbolj so interese Zahoda v Bosni, v tej deželi brez vere, dela in zakonov, zastopali frančiškani. Na drugi strani tudi Cerkev bosenska ni mogla prevzeti vloge državne cerkve, saj so bili bosenski srednjeveški državni pod Štefanom II. in Tvrdkom I. priključeni obsežni predeli z utrjeno cerkveno organizacijo bodisi katolikov bodisi pravoslavcev, ki jim meniški značaj Cerkve bosenske izven svojega prvotnega področja ni mogel kdovekoliko konkurirati v organizaciji vernosti množic.

Iz XIV. in XV. stoletja so se nam ohranili tudi najznamenitejši spomeniki Cerkve bosenske, ki tako z repertorijem besedil (Nova zaveza z ne pomembnimi predeli Stare) kot s čudovitimi poslikavami dokazujejo nedualističnost. Razlage, da so takšne knjige zagrešili degenerirani, od posvetnosti skorumpirani, ali pa nikodemski dualisti, ki so se jih za Hvalov rokopis (nedavno je izšel s komentarji Herte Kune v zelo lepi faksimilirani izdaji v Sarajevu), ali pa za Bosenski štirievangelij, Codex Kopitar 24, če omenim le Slovincu najdostopnejša dela Cerkve bosenske, oprijeli pristaši teze Račkega, so pravzaprav neobjavljene: bosenski krstjani bi bili tako dvojni odpadniki, najprej od pravovernosti v smislu dualizma, nato pa od dualizma, ne da bi pri tem postali pravoverni, saj se Cerkev bosenska nikoli ni vtelesila v katoliško ali pravoslavno.

Tudi moralno zelo problematičnega gosta Radina puščanje denarja za mavzolej ni osamljen pojav: že za časa bana Kulina si je Graděša, veliki sodnik, postavil mavzolejno cerkev. Radin ni torej storil ničesar neobičajnega za bosenskega veljaka!

Vsekakor nam je v primeru Dragojlovičeve monografije, ki jo odlikuje interdisciplinarn pristop (zlasti v primeru literarnih virov je močan, a tudi arheološki niso zanemarjeni — čeprav bi verjeten odkles okrajšave za besedo cerkev v napisu velikega sodnika Graděša mogel povedati še marsikaj!), vzklikniti za davnim Rabelaisom: Treba je odpreti knjigo in skrbno pretehtati, kar je zapisano v nji! Pri čemer pa se gre zavedati, da senčno stran dela predstavlja zlasti avtorjevo označevanje vsega, kar se z njegovimi mislimi ne sklada, za »domišljanja«, ob tem, da se ne mudi dosti z dokazovanjem, zakaj sodi tako.

S svoje strani bi dodal le še nekaj kratkih opomb k problematiki. Na moč povedno mesto v bolinopoljski prisegi iz leta 1203, ki v meni znani literaturi o problemu Cerkve bosenske ni primerno poudarjeno, je sledeče: »Ko umre magister, bodo predstojniki od sedaj na vekomaj na zboru bogaboječih bratov izbrali prelata, ki ga bo potrdil samo rimski papež /.../.« Prelat, ki vodi meniško skupnost v Bosni, se torej 1203. v latinskem ustrezniku imenuje magister; verjetno gre na tem mestu za dobeseden prevod iz ljudskega jezika, ki je bil v rabi med ljudmi, do tedaj na ozemlju Bosne edinimi poimenovanimi s prerogativom krščanskega imena.

Zanimivo jezikovno dejstvo je, da pri ljudeh, ki so označeni v spomenikih bosenskega izvora kot krstjani, nastopa ta oznaka kot samostalniški prilastek za lastnim imenom (npr. Radohna kr'stjanin'), medtem ko je pri dedih in gostih oznaka ranga jedro besedne zveze, ime pa prilastek (npr. gost Radin). Koliko gre tu za naključnost, koliko za pravilo? Gre — in kdaj — za kalkirano, torej nujno prevzeto označitev? Tudi jezikoslovec bi se imel z mnogočim pozabavati v naši problematiki!

In če obvelja, kar je zelo verjetno, da Cerkev bosenska ni heretična v smislu dualizma in doketizma, kako je potem s krivoverci, ki so v Dalmaciji vendarle prisotni in jih tudi v Bosni ne gre kar takoj prečrtovati, četudi Cerkev bosenska ni na njihovi liniji! Zakaj na nobeni bosenski listini XIII. stoletja (razen na oni, ki nosi v Miklosichevi zbirki Monumenta serbica številko XXXV, a ta je bila napisana v Dubrovniku!) ni križa? Tudi za Štefana Nemanja vemo, da je krivoverce nekoč, ko je še bil vladar v Srbiji, izgnal iz dežele. Kam? Glede na to, da je Bizanc za tak podvig zaprt, je Bosna zelo priročno odročna. Tudi če so bili krivoverci izgnani v Dalmacijo, ki je poleg prejle omenjenih dežel edina meječa na srbsko veliko županstvo, so

mogli priti v bosensko banovino; kakor sta imela z njo opraviti tudi Matej in Aristodij, versko problematična Dalmatinca italijanskega porekla.

Slej ko prej ostajajo odgovori na bosenske srednjeveške probleme tudi po Dragojlovičevi študiji na moč negotovi, predvsem pa ne enomožnostni. Se vedno.

Igor Grdina

Handbücher und Karten zur Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918. Ein historischbibliographischer Führer. Priročniki in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918. Zgodovinsko-bibliografski vodnik. Manuali e carte sulle strutture amministrative nelle province di Carinzia, Carniola, Litorale e Stiria fino al 1918. Guida storico-bibliografica: Graz—Klagenfurt—Ljubljana—Gorizia—Trieste, 1988, 375 str.

V okviru objav Štajerskega deželnega arhiva (Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchives) je kot 15. zvezek izšel ta priročnik. Knjiga je dosledno pisana v treh jezikih dežel, ki so nekoč spadale v okvir habsburške monarhije. Delo so skupaj izdali Steiermärkisches Landesarchiv, Kärntner Landesarchiv, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Arhiv SR Slovenije, Archivio di Stato di Gorizia, Archivio di Stato di Trieste. Redaktorju Jožetu Zontarju so pri delu pomagali Ugo Cova, Vinko Demšar, Pierpaolo Dorsi, Gernot Fournier, Karl Spreitzhofer, Ema Umek, Wilhelm Wadl, pri bibliografiji je sodelovala še Adele Brandi. Ta skupina je morala premagati marsikatero težavo, ki je nastala pri sodelovanju in usklajevanju pojmov. Pri usklajevanju pravnih pojmov vseh jezikovnih področij so se po pomoč obrnili k dr. Sergiju Vilfanu. Redaktor Jože Zontar je sam napisal dve obsežni razpravi o razvoju uprave v tem delu monarhije. Izdajatelj tega pomembnega dela je Gerhard Pferschy, ki je delu tudi napisal spodbuden uvod, v katerem je mimogrede omenil tudi vse težave, ki so se pojavile ob nastajanju tako kompleksnega dela. Priročnik lahko razdelimo v dva velika dela. V prvem delu predstavljajo Karl Spreitzhofer, Jože Zontar, Gernot Fournier in Branko Korošec upravno zgodovino in razvoj upravnih kart za Koroško, Kranjsko, Štajersko in Primorsko. Karl Spreitzhofer je v sestavku Notranjeavstrijska centralna oblastva in uprava notranjeavstrijskih dežel do srede 18. stoletja predstavil začetke razvoja centralne uprave. Ob tem je na kratko omenil povezovanje in oblikovanje dežel Štajerske, Kranjske, Koroške in Primorske ter spremembe, ki so ob tem nastajale. Temu sledi pregled razvoja centralnih oblasti, njihovo povezovanje, nastajanje, ukinjanje nekaterih uradov ter spremembe pristojnosti in naslovov, pa tudi preseljevanje. Na naslednji stopnji uprave, na stopnji deželnih oblastev, se uveljavljata dva uradniška aparata, deželnoknežji in stanovski. Tudi ta problematika je predstavljena zelo nazorno, poleg tega pa so navedene tudi posebnosti, ki so bile značilne za posamezne dežele. Posebej so obdelana lokalna oblastva in njihove značilnosti, prav tako tudi mesto Trst in seveda še posebej beneška Istra. O cerkveni organizaciji do srede 18. stoletja je avtor spregovoril zelo podrobno. Obravnaval je vsako deželo posebej ter navedel značilnosti in spremembe, ki so v tem obdobju nastale. Poleg tega so za vsako deželo navedeni posamezni pomembnejši samostani z letnico nastanka. Zgodovino uprave Štajerske, Koroške, Kranjske in Primorja od srede 18. stoletja do 1918 je obravnaval Jože Zontar. Ker se je uprava po letu 1848 precej spremenila, je tudi predstavitev njenega razvoja razdeljena v dve veliki poglavji. Najprej je govora o upravi v času od 1747 do 1848, v drugem poglavju pa o času od 1848 do 1918. Obe razpravi dajeta bralcu možnost pregleda in primerjave o tem, kako se je razvijala moderna uradniška uprava v monarhiji, na kakšne zapreke je naletela in kako se jim je skušala ogniti. Bralec ima priložnost, da v zelo strnjem tekstu pregleda razvoj uprave. Ti poglavji prinašata pregled razvoja upravnih oblasti na nivoju dežel, pregled avtonomnih deželnih oblasti in njihovega prizadevanja, da bi se na nek način ohranile, pregled finančnih in gospodarskih oblasti, ki so postajale v drugi polovici 19. stoletja vse pomembnejše, pregled razvoja in sprememb na področju sodstva, vojaških oblasti, pregled razmer in pogojev delovanja lokalnih oblasti, interesnih zastopstev in pregled sprememb na področju cerkvene oblasti. Navedena so tudi področja, ki so prišla pod kraljevino Italijo in oblasti na teh področjih. Temu poglavju sledi poglavje izbrane literature o upravni zgodovini. Najprej so naštet splošna dela, nato pa dela, ki govorijo o vsaki posamični deželi. Poleg tega so naštet tudi pomembna dela, ki presegajo okvir teh dežel in pa zgodovinski atlas.

Gernot Fournier je spregovoril o vrstah in razvoju priročnikov, ki predstavljajo organizacijsko strukturo in uradništvo. Od zanimivih začetkov še v 16. stoletju, ki jim je v precejšnji meri botroval tudi napuh posameznikov, pa do sodobnosti. Ob naštetju vsomogočih pregledov, ki so izhajali pod zelo različnimi naslovi in včasih tudi